

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

©2020 ПОЛЕНКОВА М. В.

УДК 338.43:005.35
JEL Classification: D91

Поленкова М. В.

Формування соціальної відповідальності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

У статті обґрунтовано необхідність запровадження сучасних механізмів взаємодії держави і бізнесу, а також бізнесу і суспільства в цілях забезпечення в Україні сталого економічного зростання. Підприємства аграрного сектора сьогодні все частіше відчувають тиск на вирішення соціальних проблем, шкоду навколишньому середовищу в їх ланцюгах постачання, а також потребують пошуку шляхів вирішення критично важливих соціально-економічних та екологічних завдань, встановлених відповідно до цілей сталого розвитку. Досліджено еволюцію шкіл розвитку концепції корпоративної соціальної відповідальності, паралельно еволюції економічної системи та промислових перетворень, що активно розвивалися у суспільстві двадцятого століття. Виявлено, що вплив соціальної відповідальності на добробут населення розглядався крізь призму трьох сфер: ділової етики, бізнесу та суспільства, а також соціальних аспектів управління. Обґрунтовано, що корпоративна соціальна відповідальність є узагальненим поняттям для різних теорій та практик, які визнають, що корпорації несуть відповідальність за свій вплив на суспільство та навколишнє середовище, іноді за межі дотримання законодавства та відповідальності фізичних осіб; компанії відповідають за поведінку інших, з якими вони ведуть бізнес (наприклад, постачальники в ланцюзі постачання); компанії повинні управляти своїми взаєминами із суспільством загалом. Окреслено особливості підходів великих фермерських підприємств (колгоспів) до соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах планової економіки за радянських часів. Встановлено, що колгоспи надавали широкий спектр підтримки сільським громадам і власникам ділянок домогосподарств, зокрема, забезпечуючи: повною зайнятістю, сільською соціальною інфраструктурою, ресурсами та послугами на присадибних ділянках. Досліджено особливості європейських підходів щодо розвитку соціальної відповідальності. Встановлено взаємозв'язок між соціальною відповідальністю сільськогосподарських підприємств і відродженням сільських територій.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, аграрний сектор, соціальна відповідальність, сталий розвиток.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-4-195-200>

Рис.: 1. **Бібл.:** 17.

Поленкова Марина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри креативних індустрій і соціальних інновацій, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)

E-mail: m.v.polenkova@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1571-6792>

UDC 338.43:005.35
JEL Classification: D91

Polenkova M. V. Forming Social Responsibility of Agricultural Enterprises in the Conditions of Sustainable Development

The article substantiates the necessity to introduce modern mechanisms of interaction between the state and business, and between business and society as well in order to ensure sustainable economic growth in Ukraine. Today agricultural enterprises more and more often appear under pressure to solve social problems, realize the harm they do to the environment in their supply chains, and need to find ways to solve critical socio-economic and environmental challenges set in accordance with the goals of sustainable development. The evolution of schools of thought developing the concept of corporate social responsibility is studied, as well as those of the economic system and industrial transformations, which were actively developing in the twentieth century society. It has been found out that the impact of social responsibility on the welfare of the population was considered through the prism of three areas: business ethics, business and society, and social aspects of management. It is substantiated that corporate social responsibility is an umbrella term for various theories and practices, admitting that corporations are responsible for their impact on society and the environment, sometimes even beyond compliance with the law and the responsibility of individuals; companies are responsible for the behavior of others with whom they do business (for example, suppliers in the supply chain); companies should handle their relationships with society at large. The peculiarities of the approaches of large farms (collective farms) to the socio-economic development of rural areas in the planned economy in Soviet times are outlined. It has been found out that collective farms provided a wide range of support to rural communities and household plot owners, namely, by providing the following: full employment, rural social infrastructure, resources and services on homesteads. The peculiarities of European approaches to the development of social responsibility have been studied. The relationship between the social responsibility of agricultural enterprises and the revival of rural areas has been established.

Keywords: agricultural enterprises, agricultural sector, social responsibility, sustainable development.

Fig.: 1. **Bibl.:** 17.

Polenkova Maryna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Creative Industries and Social Innovation, National University «Chernihiv Polytechnic» (95 Shevchenko Str., Chernihiv, 14027, Ukraine)

E-mail: m.v.polenkova@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1571-6792>

Вступ. Раціональне використання та відновлення природних ресурсів у контексті проблеми формування соціально-економічних механізмів для сталого розвитку сільського господарства займає важливе місце в аграрних дослідженнях. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств базується на засадах мобілізації їх внутрішніх ресурсів для створення раціональної структури сільськогосподарського виробництва, покликаної мінімізувати або усунути негативні наслідки для майбутніх періодів та отримати мінімальні відхилення від сучасних тенденцій розвитку, забезпечуючи зростання прибутків.

Підприємства аграрного сектора сьогодні все частіше відчують тиск на вирішення соціальних проблем, шкоду навколишньому середовищу в їх ланцюгах постачання, а також потребують пошуку шляхів вирішення критично важливих соціально-економічних та екологічних завдань, встановлених відповідно до цілей сталого розвитку. У зв'язку з цим існує потреба у посиленому розвитку соціальної відповідальності сільськогосподарських підприємств, спрямованої на соціально й екологічно безпечне функціонування аграрного сектора та підвищення рівня його конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціальної відповідальності присвячені наукові праці багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, а саме Дж. Акерлофа, П. Байерза, Г. Боуена, В. Геєця, О. Зеленко, А. Колота, Ф. Котлера, О. Лазоренко, М. Саприкіної, М. Фрідмана та ін. Вагомими результатами досліджень соціальної відповідальності у контексті функціонування підприємств аграрного сектора відзначаються наукові праці І. Баневої, Д. Баюри, З. Галушки, О. Грішнєвої, М. Ігнатенка, А. Колота, Ю. Нестерчук та ін. Проте науковці в основному фокусують свою увагу на традиційних формах корпоративної соціальної відповідальності без урахування глибини особливостей функціонування аграрного сектора та соціально-економічної специфіки розвитку сільських територій.

Метою статті є обґрунтування підходів щодо формування соціальної відповідальності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення в Україні сталого економічного зростання, інтеграційні процеси приєднання до ЄС, Організації економічного співробітництва та розвитку потребують запровадження сучасних механізмів взаємодії держави і бізнесу, а також бізнесу і суспільства, які дадуть змогу посилити взаємну відповідальність усіх учасників суспільного життя, створити умови для подальшого соціально-економічного розвитку держави та суспільства [1].

Раніше вважалося, що за підприємствами закріплені два основних обов'язки: отримувати прибуток для власників та їх партнерів і дотримуватися закону. Сучасне бачення акцентує на основних принципах і виходить за їх межі, включаючи моральні, етичні та благодійні обов'язки. Крім того, сучасні підходи визнають, що бізнесом керують окремі люди або звичайні громадяни та, відповідно, як члени суспільства ці громадяни зобов'язані дотримуватися принципів моралі, відповідальності та добросовісності.

Невід'ємною частиною цієї точки зору є обов'язок бізнесу взяти на себе відповідальність, пов'язану із виконанням більш широкого спектра обов'язків, включаючи захист навколишнього середовища, збереження природних ресурсів, участь у розвитку громади та проведення благодійних акцій [2; 3, с. 28–35].

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) вважається комплексною бізнес-моделлю, а не просто ще одним видом діяльності підприємства. Вона сприяє та наголошує на інтеграції соціальних та екологічних проблем у стратегію та діяльність бізнесу, а також наголошує на важливості взаємодії бізнесу зі своїми внутрішніми та зовнішніми партнерами (працівниками, клієнтами, сусідами, органами влади тощо).

Еволюція шкіл розвитку концепції КСВ паралельна еволюції економічної системи та промислових перетворень, що активно розвивалися у суспільстві минулого століття. Вплив соціальної відповідальності на добробут населення розглядався крізь призму трьох сфер: ділової етики, бізнесу та суспільства, а також соціальних аспектів управління.

Сфера ділової етики описує моральну відповідальність, яка лежить на компанії, що повинна бути соціально налаштованою та відповідальною. З іншого боку, концепція бізнесу та суспільства базується на припущенні, що бізнес і суспільство є частиною однієї системи і перебувають у постійній взаємодії; таким чином, компанії створюються для того, щоб виконувати певну роль у суспільстві. Третя думка – соціальні аспекти управління, представляють утилітарну мету; соціальні проблеми є частиною стратегічного управління і базуються на ринкових можливостях, створених зміною соціальних цінностей, якщо бізнес може передбачити ці явища та реагувати на них з перевагою [4, с. 32; 5].

Вважається, що КСВ є узагальненим поняттям для різних теорій та практик, які визнають, що:

- 1) корпорації несуть відповідальність за свій вплив на суспільство та навколишнє середовище, іноді за межі дотримання законодавства та відповідальності фізичних осіб;
- 2) компанії відповідають за поведінку інших, з якими вони ведуть бізнес (наприклад, постачальники в ланцюзі постачання);
- 3) компанії повинні управляти своїми взаєминами із суспільством загалом.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року поняття «соціально відповідальний бізнес» визначає відповідальну поведінку суб'єктів господарської діяльності за вплив їх рішень і дій на суспільство, навколишнє природне середовище, яка сприяє сталому розвитку суспільства, зокрема забезпеченню добробуту населення; враховує очікування суб'єктів господарської діяльності та суспільства; відповідає законодавству і міжнародним нормам поведінки; інтегрована у діяльність суб'єкта господарської діяльності. Таким чином, розвиток соціально відповідального бізнесу є добровільною діяльністю суб'єктів господарської діяльності, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної

та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; створення довіри між бізнесом, суспільством і державою; покращення результативності бізнесу та показників прибутковості у довгостроковому періоді [1].

В умовах планової економіки за радянських часів великі фермерські підприємства (колгоспи) надавали широкий спектр підтримки сільським громадам і власникам ділянок домогосподарств, зокрема, забезпечуючи: повною зайнятістю, сільською соціальною інфраструктурою, ресурсами та послугами на присадибних ділянках. Проте із плінністю часу приватні підприємства позбавлені таких обов'язків, і підтримка простежується значно рідше у формі добровільного сприяння.

Сучасні моделі соціальної підтримки, що розвивалися внаслідок симбіозу радянського зразка, визначаються специфічними пострадянськими відносинами та розподілом влади на регіональному рівні між основними суб'єктами: великих аграрних підприємств, державою та сільськими громадами. У рамках такої конфігурації влади ступінь впливу великих «агрохолдингів» паралельно із регіональною владою та політикою держави виявився найбільш сильним.

Після розпаду Радянського Союзу великі державні та колективні господарства не розділилися на приватні сімейні ферми, як очікували реформатори, а часто об'єднувалися в агрохолдинги. Попри те, що підприємства аграрного сектора, орієнтуючись в основному на фінансові результати, вбачають нетипову підтримку робочих місць та іншу важливу соціокультурну участь в умовах ринкової економіки, очевидно є необхідність їх ширшого соціального сприяння. Таким чином, підходи щодо посилення соціальної відповідальності допоможуть урівноважити тенденції економічних (ринкових) стимулів і соціальної орієнтації [6, с. 111–120; 7, с. 219].

Радянське сільське господарство було представлене колгоспами та радгоспами, з одного боку, та присадибними ділянками членів цих господарств, з іншого. Хоча лівову частку землі обробляли великі господарства, працівники-члени, маючи на своїх присадибних ділянках переважно ручну працю, виробляли значні обсяги валової сільськогосподарської продукції. Це відбулося завдяки симбіозу між великими та домашніми господарствами, в яких колгоспи забезпечували ресурсами домогосподарства.

Під час початку періоду приватизації в 1990-х роках після розпаду Радянського Союзу члени колгоспів отримали право на їх активи та землю. Учасники могли взяти паї та створити сімейні ферми як приватний бізнес. Однак, погодившись на це, вони втрачали підтримку великих господарств і у зв'язку з цим більшість все ж таки залишилася в рамках цих господарств як «акціонери».

Колгоспи були не просто економічними організаціями, вони забезпечували сільську соціальну та інженерну інфраструктуру (дороги, воду та газ, клуби культури, школи, дитячі садки тощо). Голова колгоспу також вважався фактично головою сільської громади. Загалом ці симбіотичні стосунки дали три ключові переваги жителям села: гарантована довгострокова зайнятість, виробнича підтримка

присадибних ділянок і соціальна інфраструктура і послуги. Майже кожна відмінна риса імпліцитної корпоративної соціальної відповідальності, а саме колективізм, системність і солідарність є актуальною при характеристиці сільської місцевості радянського періоду [8, с. 269; 9].

Західний варіант корпоративної соціальної відповідальності потрапив до України під час ринкових реформ. Спочатку найбільша увага приділялася благодійним ініціативам певних олігархічних структур, але після 2000-х явні поняття корпоративної соціальної відповідальності почали поширюватися далі.

Концепція КСВ увійшла до українського сільськогосподарства з приходом інвесторів із інших секторів економіки у 2000-х роках. Інвестори агрохолдингів здебільшого впровадили чітку модель КСВ, перенесену з їхніх базових секторів, без урахування особливостей функціонування аграрних підприємств і специфіки сільських територій.

Сучасні моделі або шляхи соціальної підтримки, які еволюціонували тією чи іншою мірою внаслідок вже окресленого радянського зразка, визначаються конкретними пострадянськими відносинами та розподілом влади між основними суб'єктами цього процесу: агрохолдингами, державою та сільськими громадами. В Україні найслабшим учасником, як правило, є сільська громада. Формально відбулась децентралізація, але громади переважно обмежені доступом до фінансових ресурсів. Залежне становище сільських громад посилюється слабкістю самоорганізації. Очевидною є відсутність спротиву власників ділянок експансії агрохолдингами або позбавленню власності держави, наприклад, шляхом захоплення земельних ресурсів.

Сьогодні в Україні спостерігається ситуація, коли держава не повною мірою може забезпечити населенню гарантії щодо усіх соціальних аспектів його якісної життєдіяльності. У зв'язку з цим найбільш активна частина суспільства – підприємці повинні розпочати пошуки власних методів вирішення соціально-економічних проблем. У наш час агробізнес інтегрує та поєднує в собі функціональну сукупність усіх сфер аграрного сектора, що, своєю чергою, забезпечує первинні потреби суспільства у продовольстві. Крім виробництва якісних продуктів і послуг, сільськогосподарські підприємства зобов'язані брати на себе додаткові зобов'язання перед суспільством за виконання різного роду соціально-важливих завдань у контексті сталого розвитку сільських територій.

Корпоративна соціальна відповідальність викликає зростаючий інтерес на глобалізованому ринку, особливо у сферах агробізнесу та харчової промисловості. Особливо важливим вважаємо дослідження зарубіжного досвіду формування принципів соціальної відповідальності в аграрному секторі.

У ЄС соціально орієнтоване сільське господарство, як і бізнес в цілому, не є новою економічною концепцією. Одним із перших, хто чітко сформулював свою позицію в цьому відношенні, був нобелівський лауреат М. Фрідман в середині 1970-х років [8, с. 290–292]. Проте його теорія, в силу акцентів на максимізації прибутку, дещо обмежувала мотиви вирішення бізнесом соціальних проблем. У міру посилення процесів глобалізації та регіоналізації світового

господарства ідеї соціальної відповідальності були істотно переосмислені та поглиблені. Усвідомлення того факту, що вузька орієнтація бізнесу на отримання прибутку може загострювати соціальні проблеми (посилювати соціальну нерівність, вести до масової бідності), відображає появу нових поглядів на проблему.

Протягом останніх десятиліть модернізація сільськогосподарства в західному світі сприяла не лише швидкому зростанню виробництва продуктів харчування, але й екологічним і суспільним проблемам з таких питань, як викиди парникових газів, якість ґрунту та втрата біорізноманіття. Спостерігається парадокс, коли широкий спектр ініціатив КСВ, які спочатку прагнули відновити зв'язок сільського господарства та суспільства, інколи провокує дискусії, конфлікти та протести.

Модернізація європейського сільського господарства з 1950-х років сприяла швидкому зростанню врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби. Відтоді кількість ферм швидко зменшувалась, тоді як ті, що залишалися, часто зосереджувалися на конкретних напрямках спеціалізації, збільшували масштаби й активно механізували процес виробництва. Хоча процес модернізації сприяв продовольчій безпеці та збільшенню доступу продуктів харчування в Європі, простежувалися також і негативні тенденції. Сільське господарство збільшило вплив на навколишнє середовище, зокрема, через викиди парникових газів та вплив на біорізноманіття, якість води та якість повітря [10; 11]. Крім того, сільське господарство сприяє конкуренції за природні ресурси, включаючи землю, воду, фосфор та викопне паливо [12].

Водночас сучасні тенденції, включаючи глобалізацію, приріст населення, урбанізацію, збільшення багатства та зміни в раціоні споживання (збільшення споживання тваринного білка) призвели до значних змін у світовій продовольчій системі [13]. За останні 60 років світова продовольча система перейшла від продовольчої недостатності до зростаючої залежності від торгівлі продуктами харчування. Зростаюча глобалізація ринку сприяє розриву між виробництвом їжі та споживанням їжі. Це відокремлює споживачів від визнання соціального та екологічного впливу на вибір їх дієти [14].

Окрім впливу сільського господарства на навколишнє середовище, не менш важливими були й занепокоєння щодо соціального впливу сільськогосподарських практик. Підвищена обізнаність щодо можливих ризиків для громадського здоров'я, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом та впливом сільськогосподарської практики на добробут тварин, стали питаннями широких суспільних і політичних дискусій [15; 16]. При цьому вважається, що сільськогосподарське виробництво повинно відповідати не лише економічним і правовим вимогам, а й етичним обов'язкам. На думку деяких учених [17, с. 71], мета сільського господарства – не просто максимізація продуктивності та рентабельності, а оптимізація набагато більш складного діапазону виробництва аграрної продукції, розвитку сільських територій та забезпечення позитивних соціальних та екологічних результатів.

Сьогоднішня соціально-економічна ситуація в українському селі далека від європейських стандартів життя,

до яких вже багато років прагне наша держава. Нерозвинулена інфраструктура, недостатність фінансування та, як наслідок, зниження рівня життя населення – проблеми, що хвилюють представників громад сіл і селищ. Поруч із сільським господарством повинні розвиватися і самі села, на території яких проводиться обробка землі. Проте далеко не всі можуть відзначити результати соціально-економічного партнерства з аграріями, яким вдалося налагодити тісну співпрацю з бізнесом.

Всупереч очікуванням прихильників ринку, у пострадянській Україні соціальна підтримка власників ділянок не стала справою минулого, і внутрішня мотивація «доглядати» за місцевою громадою часто простежується серед керівників агрохолдингів і великих сільськогосподарських підприємств.

Можна відзначити декілька чинників, що обумовлюють зниження мотивації.

По-перше, прихід агрохолдингів із зовнішніми інвесторами означає, що орієнтири на ефективність інвестора підпадають під соціальну мотивацію місцевих керівників підприємств. Зростання агрохолдингів являє собою посилення корпоративізації, прикладом чого є перевага інтересів інвесторів над іншими «зацікавленими сторонами», зокрема працівниками та жителями села.

По-друге, зростання агрохолдингів також є ерозією інструментальних мотивацій соціальної підтримки. Фінансові ресурси зовнішніх інвесторів дають змогу поглиблювати механізацію. Отже, агрохолдинги, яким потрібно менше робочої сили, менш схильні підтримувати соціальну інфраструктуру, яка в іншому випадку життєво необхідна для залучення працівників.

Загалом вплив соціальної відповідальності сільськогосподарських підприємств на розвиток сільської місцевості має такий вигляд (рис. 1).

Попри те, що зростання агрохолдингів впливає на зменшення соціальних та економічних мотивацій, що підтримують соціальну відповідальність, на темпи та масштаби такого спаду впливають в основному конфігурація місцевої влади та політика. Навіть коли агрохолдингам потрібно мало робітників, вони залежать переважно від жителів села в частині оренди їх земельних паїв. У регіонах із тінювими державно-агрохолдинговими зв'язками, агрохолдинги можуть захопити сільськогосподарські угіддя безкарно, що здійснює надзвичайно сильний негативний соціально-економічний ефект на розвиток сільської місцевості.

Соціальна відповідальність агробізнесу може бути втілена в життя шляхом реалізації на практиці таких типів соціальних програм:

- власні програми організацій;
- програми партнерства організації з місцевими і регіональними органами державного управління;
- програми співпраці агробізнесу з громадськими організаціями та професійними об'єднаннями;
- програми інформаційного співробітництва із заходами масової інформації.

До інструментів реалізації соціальних програм слід віднести:

Рис. 1. Взаємозв'язок між соціальною відповідальністю сільськогосподарських підприємств і відродженням сільських територій

Джерело: укладено автором

- благодійні пожертвування та спонсорська допомога;
- добровільне залучення співробітників компанії в соціальні програми;
- корпоративне спонсорство;
- корпоративні фонди;
- грошові гранти;
- соціальні інвестиції;
- соціальний маркетинг.

Висновки. Корпоративна соціальна відповідальність формується навколо понять «стейкхолдери» і «сталий розвиток». Адже саме вони є найважливішим компонентом фундаменту соціальної відповідальності у будь-якому секторі економіки.

Це усвідомлення бізнесом впливу своєї діяльності на всіх учасників, яке проявляється в реалізації практичних заходів щодо мінімізації негативного і максимізації позитивного ефектів компанії з метою її сталого розвитку та отримання довгострокових результатів. Розвиток відповідального бізнесу можливий лише на засадах реалізації принципів соціальної відповідальності як всередині підприємства (співробітники), так і ззовні (постачальники, інші контрагенти, споживачі, представники місцевої влади, громадські організації та ін.), включаючи при цьому всі ключові елементи: соціальну, екологічну й економічну відповідальність.

Отже, соціальна відповідальність повинна сприйматися учасниками агробізнесу не тільки як засіб гармонійного розвитку суспільства, а й виступати визначальною складовою в оцінці конкурентоспроможності підприємств і надійності роботодавців.

Розробка власних соціальних програм щодо відповідальності агробізнесу дозволить ініціювати суспільно-благодійну допомогу окремій особистості, групі, суспільству, державі в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>
2. Герасименко Ю. Розвиток сільських територій як інструмент реалізації соціальної відповідальності агробізнесу. URL: http://econfat.ua/publ/konferencija_2014_10_16_17_sekcija_5_ekonomichni_nauki/rozvitok_silskih_teritorij_jak_instrument_realizacii_socialnoji_vidpovidalnosti_agrobiznesu/8-1-0-78.
3. Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект. Київ, 2008. 60 с.
4. Еранкін О. О. Соціальна відповідальність агробізнесу в контексті вирішення проблем розвитку сільських територій. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2011. Вип. 6/2. С. 31–34.
5. Коваленко Є. В. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 9. URL: <http://globalnational.in.ua/archive/9-2016/28.pdf>
6. Котлер Ф., Лі Н. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства. Київ : Стандарт, 2005. 302 с.

7. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М.: ДЕЛО, 1997. 493 с.

8. Степаненко Н. І., Скидан О. В., Швець Т. В. Стратегічні засади формування та розвитку обслуговуючих підприємств північно-західного регіону України // Агробізнес : проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку : кол. моногр. / за ред. Я. В. Сухія, В. С. Ніценка. Одеса : СВД М. П. Черкасов, 2011. С. 263–300.

9. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року. URL : http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf

10. Poore J., Nemecek T. Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*. 2018. Vol. 360 (6392). P. 987–992.

11. Springmann M., Clark M., Mason-D'Croz D., Wiebe K., Bodirsky B. L., Lassaletta L. et al. Options for keeping the food system within environmental limits. *Nature*. 2018. Vol. 562 (7728). P. 519–525.

12. Maroušek J., Kolář L., Vochozka M., Stehel V., Maroušková A. Novel method for cultivating beetroot reduces nitrate content. *Journal of Cleaner Production*. 2017. Vol. 168. P. 60–62.

13. Van Zanten H. H. E., Herrero M., Van Hal O., Rööfs E., Muller A., Garnett T. et al. Defining a land boundary for sustainable livestock consumption. *Global Change Biology*. 2018. Vol. 24 (9). P. 4185–4194.

14. Davis K. F., Gephart J. A., Emery K. A., Leach A. M., Galloway J. N., D'Odorico P. Meeting future food demand with current agricultural resources. *Global Environmental Change*. 2016. Vol. 39. P. 125–132.

15. Busch G., Spiller A. Consumer acceptance of livestock farming around the globe. *Animal Frontiers*. 2018. Vol. 8 (1). P. 1–3.

16. Boogaard B. K., Boekhorst L. J. S., Oosting S. J., Sørensen J. T. Socio-cultural sustainability of pig production: Citizen perceptions in the Netherlands and Denmark. *Livestock Science*. 2011. Vol. 140 (1–3). P. 189–200.

17. Bos J. F. F. P., Smit A. L., Schröder J. J. Is agricultural intensification in The Netherlands running up to its limits? *NJAS-Wageningen Journal of Life Sciences*. 2013. Vol. 66. P. 65–73.

REFERENCES

Boogaard, B. K. et al. "Socio-cultural sustainability of pig production: Citizen perceptions in the Netherlands and Denmark". *Livestock Science*, vol. 140 (1–3) (2011): 189–200.

Bos, J. F. F. P., Smit, A. L., and Schroder, J. J. "Is agricultural intensification in The Netherlands running up to its limits?" *NJAS-Wageningen Journal of Life Sciences*, vol. 66 (2013): 65–73.

Busch, G., and Spiller, A. "Consumer acceptance of livestock farming around the globe". *Animal Frontiers*, vol. 8 (1) (2018): 1–3.

Davis, K. F. et al. "Meeting future food demand with current agricultural resources". *Global Environmental Change*, vol. 39 (2016): 125–132.

Herasymenko, Yu. "Rozvytok silskykh terytorii yak instrument realizatsii sotsialnoi vidpovidalnosti ahrobiznesu" [Development of Rural Areas as a Tool for Implementing Social Responsibility of Agribusiness]. http://econf.at.ua/publ/konferencija_2014_10_16_17_sekcija_5_ekonomichni_nauki/rozvitok_silskikh_teritorij_jak_instrument_realizacii_socialnoji_vidpovidalnosti_agrobiznesu/8-1-0-78

Kotler, F., and Li, N. *Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist. Yak zrobyty yakomoha bilshе dobra dlia vashoi kompanii ta suspilstva* [Corporate Social Responsibility. How to Do as Much Good as Possible for Your Company and Society]. Kyiv: Standart, 2005.

Kovalenko, Ye. V. "Rozvytok korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini" [Development of Corporate Social Responsibility in Ukraine]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2015. <http://globalnational.in.ua/archive/9-2016/28.pdf> [Legal Act of Ukraine] (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>

Marousek, J. et al. "Novel method for cultivating beetroot reduces nitrate content". *Journal of Cleaner Production*, vol. 168 (2017): 60–62.

Meskon, M., Albert, M., and Khedouri, F. *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Moscow: ДЕЛО, 1997.

Poore, J., and Nemecek, T. "Reducing food's environmental impacts through producers and consumers". *Science*, vol. 360 (6392) (2018): 987–992.

"Stratehiia spriannya rozvitku sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu v Ukraini na period do 2020 roku" [Strategy to Promote the Development of Corporate Social Responsibility in Ukraine until 2020]. http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf

Springmann, M. et al. "Options for keeping the food system within environmental limits". *Nature*, vol. 562 (7728) (2018): 519–525.

Stepanenko, N. I., Skydan, O. V., and Shvets, T. V. "Stratehichni zasady formuvannya ta rozvitku obsluhovuiuchykh pidpriemstv pivnichno-zakhidnoho rehionu Ukrainy" [Strategic Principles of Formation and Development of Service Enterprises of the Northwestern Region of Ukraine]. In *Ahrobiznes : problemy, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvitku*, 263–300. Odessa: SVD M. P. Cherkasov, 2011.

Van Zanten, H. H. E. et al. "Defining a land boundary for sustainable livestock consumption". *Global Change Biology*, vol. 24 (9) (2018): 4185–4194.

Yerankin, O. O. "Sotsialna vidpovidalnist ahrobiznesu v konteksti vyrishennia problem rozvitku silskykh terytorii" [Social Responsibility of Agribusiness in the Context of Solving Problems of Rural Development]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrramoho universytetu*, no. 6/2 (2011): 31–34.

Zinchenko, A. H., and Saprykina, M. A. *Sotsialna vidpovidalnist v Ukraini: pohliady riznykh steikkholderiv. Rehionalnyi aspekt* [Social Responsibility in Ukraine: Views of Different Stakeholders. Regional Aspect]. Kyiv, 2008.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2020 р.